

«Φύση και τοπικές κοινωνίες: Μία σχέση που διαταράξαμε, πληγώνοντας τη Φύση και 'ξεπερνώντας' την Παράδοση»

Γιακούλα Στέλλα, Υπεύθυνη Σχολικών Δραστηριοτήτων ν. Μαγνησίας

«Φύση και Παράδοση στον Όλυμπο». Ο τίτλος του σεμιναρίου μας. Ωστόσο, για να φθάσουμε, να αναλύσουμε, να βρούμε τη σχέση της συγκεκριμένης παράδοσης των κοινωνιών των οικισμών του Ολύμπου με τον τόπο, τη φύση μέσα στην οποία αναπτύχθηκε αυτή η σχέση, πρέπει πρώτα να ορίσουμε τι εννοούμε, λέγοντας Παράδοση. Έως τότε μπορούμε να προσδιορίσουμε χρονικά ότι η Παράδοση ή ο λαϊκός πολιτισμός λειτουργούσε, καθορίζοντας τις σχέσεις των ανθρώπων, τις λειτουργίες των τοπικών κοινωνιών, τη σχέση των τοπικών κοινωνιών με τη Φύση. Απαντώντας σε αυτά τα ερωτήματα, ανακύπτουν νέα για το χαρακτήρα αυτών των σχέσεων ανάμεσα στις τοπικές κοινωνίες και τη Φύση.

«Φύση και τοπικές κοινωνίες». Τι έχει απομείνει από αυτή τη σχέση ή μάλλον πως έχει εξελιχθεί αυτή η σχέση στη διάρκεια του χρόνου; Γιατί θεωρούμε ως δεδομένο ότι αυτή η θετική σχέση υπήρξε στο παρελθόν και πώς διαμορφώθηκε ως τις μέρες μας;

Τι ορίζουμε λοιπόν ως λαϊκό πολιτισμό, ως παράδοση; Η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος απαντά στο ερώτημά μας ως εξής: (Δ. 2) «Λαϊκός πολιτισμός νοείται ο πολιτισμός του χωριού, σε αντίθεση με τον πολιτισμό της πόλης, που χαρακτηρίζεται ως 'ανώτερος', 'σύγχρονος' ή 'αστικός' πολιτισμός.»

«Παράδοση είναι η γνώση την οποία αποθησαύρισε μέσα σε ένα μεγάλο χρονικό διάστημα μια κοινωνία ανθρώπων και την παραδίδει απ' τη μια γενιά στην άλλη. Η γνώση αυτή καθορίζει την κοινωνική συμπεριφορά και δεν είναι ατομική αλλά ανήκει στην κοινωνία, εδράζεται στη συλλογική μνήμη της κοινωνίας».

Τα χαρακτηριστικά της Παράδοσης ή του Λαϊκού Πολιτισμού για τον Ελληνικό Χώρο είναι ότι (Δ. 3)

- 1) αναπτύχθηκε σε μικρές κοινότητες στην ύπαιθρο «όπου η επικοινωνία των ατόμων είναι άμεση, προφορική, χωρίς τη μεσολάβηση της κεντρικής εξουσίας και της γραπτής επίσημης γλώσσας».
- 2) αφορά κοινότητες με προκαπιταλιστικές μορφές παραγωγής
- 3) η ακμή του συμπίπτει με τα χρόνια της Τουρκοκρατίας και ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος και η ταραγμένη εποχή που τον ακολούθησε με τον εμφύλιο, ήταν η αρχή της παρακμής του.

Όταν αναφερόμαστε στους παραδοσιακούς οικισμούς που είναι κτισμένοι σε βουνά (π.χ. χωριά Ολύμπου, χωριά του Πηλίου, Ζαγόρι, κλπ.) δεν πρέπει να ξεχνάμε τις ιστορικές συνθήκες κάτω από τις οποίες οι ομάδες των ανθρώπων που αποτέλεσαν τους πρώτους κατοίκους αυτών των οικισμών, σκαρφάλωσαν στα βουνά. Ήταν η Τουρκοκρατία κυρίως που ανάγκασε ομάδες πληθυσμών να καταφύγουν στα βουνά, και συναντώντας εκεί άλλες ομάδες νομάδων ή ημινομάδων κτηνοτρόφων κατά κύριο λόγο, να δημιουργήσουν καινούργιες τοπικές κοινωνίες, που άνθισαν και πρόκοψαν και των οποίων κάποια σημάδια του παραδοσιακού τους πολιτισμού υπάρχουν ακόμη και σήμερα.

(Δ. 4) «Ο ελληνικός πολιτισμός της Τουρκοκρατίας (όσον αφορά την ηπειρωτική Ελλάδα τουλάχιστον) είναι κυρίως πολιτισμός των βουνών, και η οικολογική σχέση του βουνού με τους κατοίκους του είναι εκείνη που διαμορφώνει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του πολιτισμού σε κάθε περιοχή»

Και ας αρχίσουμε από τη δημιουργία του οικισμού. (Δ. 5)

Η θέση του καθορίζεται ουσιαστικά από τον τόπο. Οι παραδοσιακοί οικισμοί είναι συνήθως κτισμένοι σε τόπο απάνεμο, με ανατολικό ή νότιο προσανατολισμό και το βουνό να τους προστατεύει από το βοριά. (Δ. 6, 7)

Ο εξανθρωπισμένος χώρος του οικισμού ορίζεται κυρίως από την παρουσία του θείου με τη μορφή εκκλησιών, στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα, γύρω-γύρω από το χωριό, ή με μικρά εκκλησάκια στις εισόδους του. Οι εκκλησίες, κτισμένες κάποιες φορές στα ερείπια παλαιότερων ναών, καθαγιάζουν και ημερεύουν τον τόπο, προστατεύοντας συγχρόνως τον οικισμό από την «άγρια» φύση, που τον περιέβαλε. Το «ζώσιμο» του οικισμού γινόταν βεβαίως και με έθιμα ή τελετουργίες, πάντοτε με αφορμή κάποια έκφραση του Θείου. (Δ. 8) Στο βλαχοχώρι Περιβόλι Γρεβενών στις 8 Σεπτεμβρίου, της Παναγίας της Μικρής (Σταμαριε Νίκα) γίνεται ακόμη και σήμερα, με μεγάλη συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας το έθιμο «σίγνιλι». Στη σύγχρονη εποχή οι Περιβολιώτες το ονομάζουν «Κύριε ελέησον». (Δ. 9)

Συνοπτικά: Μετά το τέλος της Θείας Λειτουργίας «σηκώνουμε το ύψωμα» στην αυλή της εκκλησίας, της κεντρικής εκκλησίας του χωριού, του Αϊ-Γιώργη. Στη συνέχεια ένας επίτροπος με την πιο δυνατή φωνή, αρχίζει και διευθύνει τη διαδικασία που στα Βλάχικα λέγεται «χτυπάω το ύψωμα». (Δ. 10) Όποια συντεχνία δώσει τα πιο πολλά χρήματα, είναι εκείνη που σηκώνει και μεταφέρει το μπαϊράκι, όλα τα λάβαρα της εκκλησίας και τη βαριά ασημένια εικόνα του Αγίου Γεωργίου, η οποία κατεβαίνει από το τέμπλο της εκκλησίας για τη μεγάλη λιτανεία, γύρω-γύρω από το χωριό, σε έναν κύκλο ιερό, ο οποίος κλείνει απ' έξω κάθε κακό για τους κατοίκους του. Τώρα πια βεβαίως το ύψωμα κάθε χρόνο το παίρνουν οι κτηνοτρόφοι, καθώς οι συντεχνίες των πριονιάδων και των κυρατζήδων έπαψαν να υπάρχουν.

As περάσουμε τώρα λοιπόν στους ίδιους τους οικισμούς

Όλοι οι παραδοσιακοί οικισμοί έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά σε σχέση με τη φύση, σε σχέση με τον τόπο. Όλοι οι δημόσιοι χώροι του οικισμού – πλατεία, εκκλησίες, αυλές εκκλησιών- έχουν συνήθως νερό, ωραία θέα και δένδρα.

Το Νερό με τη μορφή της πηγής ή βρύσης βρίσκεται στους κοινούς, τους δημόσιους χώρους του οικισμού, στην πλατεία, σε κάποια ανοίγματα των δρόμων και κάποιες φορές στις αυλές των εκκλησιών, κυρίως εκκλησιών οι οποίες είναι αφιερωμένες σε δρακοκτόνους Αγίους π.χ. συνήθως οι εκκλησίες που είναι αφιερωμένες στο όνομα της Αγίας Παρασκευής ή του Αγίου Γεωργίου είναι κτισμένες επάνω ή δίπλα σε πηγή. Βεβαίως και παλαιότεροι ναοί ήταν κτισμένοι σε τόπο με νερό, και έτσι συνεχίζοντας οι άνθρωποι την αρχαία μερικές φορές παράδοση, καθαγιάζουν εκ νέου την πηγή ή τη βρύση, προστατεύοντας τη ταυτόχρονα, μετατρέποντάς τη σε «αγίασμα», το οποίο ευρισκόμενο σε βακούφι, σε περιουσία της εκκλησίας δηλαδή, δεν μπορεί να ιδιοποιηθεί από καμία εξουσία, είτε από τη κεντρική εξουσία, είτε από τον τοπικό τσιφλικά. Αλλά και έξω από τους οικισμούς τα εξωκκλήσια και τα μοναστήρια έχουν συνήθως νερό.

Η θέα είναι ένα πολύ σημαντικό στοιχείο της ομορφιάς, του «Ωραίου» για τους ανθρώπους των παραδοσιακών κοινωνιών. Σε πολλά χωριά υπήρχε το «αγνάντι», τόπος με πολύ ωραία θέα, έξω από το χωριό.

(Δ. 11) Σε κάποια άλλα το μεσοχώρι ή η πλατεία (Περιβόλι) είναι σημείο με εξαιρετική θέα, και βεβαίως παρατηρείστε την επόμενη φορά που θα βρεθείτε σε έναν παραδοσιακό οικισμό τα παράθυρα και γενικότερα τα ανοίγματα των σπιτιών του. (Δ.12) Σπάνια, σχεδόν ποτέ το ένα σπίτι δεν κρύβει τη θέα του άλλου, και αυτό δεν οφείλεται στην κλίση του εδάφους (δείτε σε κάποια χωριά με σύγχρονη δόμηση πως είναι κτισμένα τα σπίτια, το ένα ακριβώς στα παράθυρα του άλλου), αλλά στο σεβασμό και στην αρμονία που ο τόπος επέβαλε στους κατοίκους.

Οι αυλές, τα σοκάκια, (Δ. 13) τα καλντερίμια ένωναν τα σπίτια και τις οικογένειες, ήταν οι δίοδοι επικοινωνίας ανάμεσα στα σπίτια και τις γειτονιές. Εκεί, έξω στο καλντερίμι, στο μεσοχώρι, ή σε κάποιο άνοιγμα έπαιζαν τα παιδιά και ξεκουραζόταν, συναλλάσσονταν, έκλειναν συμφωνίες ακόμη και προξενιά οι άνδρες. (Δ 14) Στο σοκάκι, στη βρύση ή σε κάποιο πλάτωμα συγκεντρώνονταν οι γυναίκες για να πάρουν νερό, να ανταμωθούν, να γνέσουν ή και να «ιδιάσουν», εργασία που γινόταν απαραίτητα στην ύπαιθρο. Όλοι αυτοί οι κοινοί, οι κοινοτικοί ή δημόσιοι χώροι, με αποκορύφωμα τις αυλές των εκκλησιών και τους πανηγυρότοπους στο κέντρο, στις παρυφές ή έξω από

τα όρια του οικισμού, συνήθως σε εξωκκλήσια και μοναστήρια, είναι τόποι μοναδικής ομορφιάς, με ωραία θέα. Αυτή η θέα ωστόσο δεν μένει στην αρχική της μορφή. Από τη στιγμή της θεμελίωσης του ναού ή του μοναστηριού φυτεύονται δένδρα, συνήθως κυπαρίσσια στις εκκλησίες, δένδρα τα οποία προστατεύουν από το αέρα, και από το άγριο, το ανεξέλεγκτο του τοπίου, έτσι ώστε τεμαχίζοντας το την τοποθετούν σε ένα πλαίσιο, την «καδράρουν», ημερεύοντάς την (Δ. 15,16) Στην πλατεία, το μεσοχώρι, ο πλάτανος έχει την τιμητική του. Σημείο συνάντησης νέων και γερόντων, στον ίσκιό του μεγάλωσαν γενιές και γενιές.

(Δ. 17) Όλα τα σπίτια του οικισμού είναι φτιαγμένα από υλικά του τόπου, κυρίως πέτρα και ξύλο. Από τα ίδια υλικά έχουν κατασκευασθεί και όλα τα δημόσια κτίσματα, εκκλησίες, μοναστήρια, βρύσες, πλατείες, καλντερίμια, σοκάκια. Ο τόπος ορίζει τη μορφή προσφέροντας τα ανάγλυφο, τα υλικά δόμησης, το κλίμα. Τετράγωνοι λευκοί όγκοι με υπόσκαφα στα νησιά, πέτρινα σπίτια με κεφαλόσκαλα, αυλές, μαγεριά, αυλόπορτες, καμάρες στους ορεινούς οικισμούς μας. (Δ. 18,19)

Σε ιστότοπο για το Λιβιάδι Ολύμπου διαβάζουμε:

«Τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά αφορούν καθαρά τα κύρια υλικά δόμησης, που είναι τα φυσικά υλικά της περιοχής: η πέτρα, το ξύλο, το αργιλικό χώμα.

Η διάρθρωση του σπιτιού αναφέρεται στην μορφοποίηση και λειτουργία του Λιβαδιώτικου σπιτιού, που εκφράζεται ως τύπος διώροφου σπιτιού με χώρους διαμονής στον όροφο και βοηθητικούς στο υπόγειο, χώρους που στη διαμόρφωση τους κυριαρχεί το βλάχικο, Λιβαδιώτικο, σκληραγωγημένο στοιχείο.» (Δ. 20)

Τα ίδια τα σπίτια σε όλους τους ορεινούς παραδοσιακούς οικισμούς, είναι απολύτως βιοκλιματικά με τους χοντρούς πέτρινους τοίχους, τις πέτρινες σκεπές, τα μικρά ανοίγματα, τον σωστό προσανατολισμό. Εξυπηρετούν τις ανάγκες των κατοίκων με σεβασμό στη Φύση, και σε όσα τους προσφέρει.

Σας διαβάζω ένα απόσπασμα του Δημήτρη Πικιώνη από μία μελέτη του του 1925 με τίτλο: «Η ΛΑΪΚΗ ΜΑΣ ΤΕΧΝΗ ΚΙ ΕΜΕΙΣ»

« Τη φύση πήρε για δάσκαλο ο άνθρωπος στο δρόμο του, στη ζωή του. ( ) Μιαν ιδέα του φυσικού τούτου δρόμου μπορούμε σήμερα να πάρουμε από τη ζωή του φυσικού ανθρώπου, του χωριάτη. Αν κοιτάξεις, θα δεις πως η Φύση είναι εκείνη που έβαλε τις βάσεις και ρύθμισε τη ζωή του. Τα αναγκαίο, το χρήσιμο, τη γεμίζουν τόσο, όσο που να μην περισσεύει χώρος για το αυθαίρετο και το περιττό. Ας δούμε αίφνης πως χτίζει το σπίτι του ο χωρικός. Τον φυσικό δρόμο που ακολουθεί γι' αυτό.

Δεν του χρειάζεται κανένα γραφείο, ούτε μολύβι, για να αραδιάσει μάταιες γραμμές της φαντασίας του. κανένα βιβλίο αρχιτεκτονικής δεν διάβασε. Από ρυθμούς και χαρακτήρα δε νοιώθει. Μα τα πραγματώνει ασυνείδητα, ακολουθώντας τη Φύση.

Ξέρει πλήρως τις ανάγκες του. Στο έδαφος επάνω θα χαράξει το χώρο τον χρήσιμο για την κατοικία του. Τη φαντάζεται κιόλας έτσι στο χώρο, υψωμένη μπροστά του. Με τις πέτρες που ο ίδιος, ο μάστορας αρχίζει το έργο του. ( ) Γερό μόνο να είναι το χτίσιμο, και η φύση θα αναλάβει μόνη της τα άλλα. Το σχήμα, το χρώμα, οι πέτρες, το δέσιμο θα είναι η αρχιτεκτονική αξία του τοίχου. Όσο για τις αναλογίες ανάγκες πάλι, ανάγκες φυσικές και γι' αυτό αληθινές και ωραίες, και η φύση του υλικού – αυτά τα δύο θα τις ρυθμίσουν. ( )

Ακανόνιστο χωρίς να το ζητήσει ξεπίτηδες, κανονικό τόσο όσο είναι βολετό, συμμετρικό ή ασύμμετρο, τι ωραία ενώνεται με τη φύση γύρω! Θαυμαστή συνεργασία φύσης και ανθρώπου.»

Σε αυτά τα πέτρινα οικοδομήματα ζούσαν και λειτουργούσαν οι οικογένειες, μία ομάδα ανθρώπων με δεσμούς αίματος μεταξύ τους. Η δομή της οικογένειας στις παραδοσιακές τοπικές κοινωνίες ήταν η πατροπλευρική/αδερφική οικογένεια, στην οποία στηριζόταν η κτηνοτροφία μεγάλων κοπαδιών, όσον αφορά

ειδικά τις ορεινές κοινότητες, και από την οποία προέκυπτε η παραμονή κάποιων προσώπων στο σπίτι, παραδείγματος χάρη του παππού και της γιαγιάς, αλλά κυρίως των γυναικών. Η αναφορά στη δομή της οικογένειας και στο ρόλο των γυναικών σε αυτή, γίνεται κυρίως για να σημειωθεί και να τονισθεί η σχέση των τοπικών κοινωνιών με τη Φύση που τους περιέβαλε, και με ένα ακόμη παράδειγμα. Αυτό της υφαντικής τέχνης γενικά και της βαφής του μαλλιού ειδικότερα.

(Δ. 21) Η πρώτη ύλη, δηλαδή το μαλλί, ήταν άφθονο, όλα τα εργαλεία της υφαντικής τέχνης ήταν φτιαγμένα από ξύλο που αφθονούσε στην περιοχή, και οι ανάγκες της οικογένειας και των οικιών για ένδυση και προστασία από το κρύο, ήταν μεγάλες. (Δ. 22)

Οτιδήποτε είχε σχέση με το μαλλί και την υφαντική τέχνη ήταν γυναικεία υπόθεση. (Δ. 23) Οι γυναίκες παρήγαγαν οτιδήποτε φορούσε η οικογένεια, οτιδήποτε ζεσταίνει και στόλιζε το σπίτι, οτιδήποτε χρησιμοποιούσαν για να σκεπαστούν οι άνθρωποι και τα ζώα, οτιδήποτε χρησιμοποιούσαν για να μεταφέρουν πράγματα από το σπίτι στο χωριό στα πρόβατα, στα πριόνια κλπ.

Η διαδικασία του βαψίματος γινόταν με φυσικές βαφές, που έβραζαν στο καζάνι με το νερό και τα νήματα, όση ώρα ή σόες φορές χρειαζόταν για να πετύχουν το επιθυμητό αποτέλεσμα, το επιθυμητό χρώμα. Το κόκκινο βυσσινί χρώμα το έφτιαχναν με το κρεμέζι-σπόρους τους οποίους αγόραζαν. Το ροζ-μπεζ χρώμα το έφτιαχναν βράζοντας το ριζάρι- ρίζα θάμνου. Το μπλέ βράζοντας το γνωστό λουλάκι, το κίτρινο βράζοντας τη σαριά (το νερό στο οποίο είχαν ζεματίσει το μαλλί μετά το κούρεμα) ή βράζοντας κουκουλέτσιου, ένα φυτό σαν το ραδίκι, το μπέζ (βελανί) βράζοντας βελανίδια και το καφέ βράζοντας φύλλα καρυδιάς. Μαύρο χρώμα έβαφαν βράζοντας φύλλα από βάτα (αρούντζ), κλαδιά από το δένδρο φράξο (φράξιμου) και από το δένδρο νέρατζ(ου), είδος άγριας νεραντζιάς. Για το μουσταρδί έβραζαν φύλλα και φλούδα αγριομηλιάς ή φύλλα από κρεμμύδια.

(Δ. 24) Η άλλη εξίσου σημαντική ασχολία των γυναικών ήταν φυσικά η φροντίδα της οικογένειας, της οποίας φροντίδας μεγάλο μέρος είναι η διατροφή. Η διατροφή η οποία ήταν πλήρως εναρμονισμένη με το φυσικό περιβάλλον και με ότι αυτό προσέφερε στον άνθρωπο. Πολλά τυροκομικά προϊόντα, κρέας από τα κοπάδια, κυνήγι, πίτες που γινόταν συνήθως από αλεύρι, τυρί και χόρτα από τον μικρό κήπο του κάθε σπιτιού, και ότι άλλο ήταν δυνατόν να ευδοκιμήσει στους ορεινούς όγκους της πατρίδας μας, με τα μικρά και δροσερά καλοκαίρια, όπως κολοκύθες, φασόλια, λίγα δημητριακά κ.α.

Η φύση ωστόσο, ο τόπος δεν επηρέαζε μόνο τις γυναίκες και τις γυναικείες ασχολίες των τοπικών κοινωνιών. Οι παραγωγικές διαδικασίες, τα επαγγέλματα ήταν άμεσα συνδεδεμένα με τις δυνατότητες του τόπου. (Δ. 25) Κτηνοτρόφοι, υλοτόμοι, (Δ. 26) πριονάδες και μυλωνάδες, αγωγιάτες ή κυρατζήδες, χτιστάδες από τα μαστοροχώρια της Ηπείρου και της δυτικής Μακεδονίας, όλα τα επαγγέλματα γινόταν με απόλυτο σεβασμό στη φύση, η οποία τα δημιούργησε, δίνοντας στους ανθρώπους της και τις πρώτες ύλες. Τα αλπικά λιβάδια στους κτηνοτρόφους, το δάσος στους υλοτόμους και στους πριονάδες, τα ποτάμια με το νερό να γυρίσει τον μύλο των μυλωνάδων, την πέτρα στους χτιστάδες της Ηπείρου, για να απαντήσει κατά τη χειροτονία του ένας υποψήφιος παπάς στον Δεσπότη-εξεταστή, στην ερώτηση «ποιος έκτισε τον κόσμο;» «Οι Πυρσιογιαννίτες, Δέσποτά μου, βοήθησαν όμως και οι Βουρμπιανίτες, κουβαλώντας λάσπη»

Μένουν ωστόσο οι αγωγιάτες, οι κυρατζήδες οι οποίοι έπρεπε να διασχίζουν τη φύση, τον τόπο, ενώνοντας χωριά μεταξύ τους, με τα παζάρια του διοικητικού κέντρου, φθάνοντας πολλές φορές ως τα μεγάλα αστικά κέντρα της Ευρώπης, φθάνοντας στην ξενιτιά. Οι παραδοσιακοί οικισμοί επικοινωνούσαν μεταξύ τους και με το διοικητικό και εμπορικό κέντρο της περιοχής τους -και όχι μόνο- με τα μονοπάτια. Τα μονοπάτια ήταν φτιαγμένα έτσι ώστε να είναι ασφαλή, επιλέγοντας πάντοτε την πιο μικρή απόσταση, και τη διαδρομή με τη μικρότερη δυσκολία στην κατασκευή.

Αντιθέτως σήμερα στη θέση των παλιών μονοπατιών έχουμε το «δασικό οδικό δίκτυο» το οποίο σύμφωνα με τον Δασολόγο Γιώργο Ντούρο: (Δ. 27) «επεκτείνεται σε όλο και επικλινέστερα εδάφη, κατασκευάζεται με όλο και μεγαλύτερα και βαρύτερα σκαπτικά μηχανήματα, κατά κανόνα έχει πλατύτερη ζώνη καταλήψεων, διασχίζει εκτάσεις χωρίς υψηλή δασική βλάστηση και είναι ορατό από μεγάλες αποστάσεις. Οι εγκρίσεις για τη διάνοιξη νέων δασικών δρόμων είναι αρμοδιότητα που έχει αποκεντρωθεί στις νομαρχίες και οι έλεγχοι είναι χαλαρότεροι. Γενικά δίνεται η εντύπωση ότι οι δρόμοι είναι αυτοσκοπός. (...) Οι 50.000 χλμ. Δασικοί δρόμοι που κατασκευάστηκαν (μέχρι το 1990) σε παραγωγικά δάση για τις δασικές μεταφορές, σε αλπικές περιοχές για την κτηνοτροφία, σε πευκοδάση και θαμνώνες για την αντιπυρική προστασία, για τη διευκόλυνση των αναδασώσεων ή άλλων έργων, δεν φαίνεται να αυξάνουν την δασική παραγωγή ή να λύνουν το πρόβλημα των πυρκαγιών. (Δ. 28) Αντίθετα κάνουν τη δασική εκμετάλλευση εντατικότερη, τη λιβαδοπονία εκτατικότερη, τις πυρκαγιές περισσότερες, ενώ διασπούν οικοσυστήματα, απαρτιώνουν και υποβαθμίζουν το δασικό τοπίο, διευκολύνουν τη θήρα –νόμιμη και παράνομη- και μειώνουν δραστικά τους πληθυσμούς των άγριων ζώων».

Σε αντίθεση με την παραπάνω αντιοικολογική στάση και δράση των σύγχρονών μας κοινωνιών, οι παραδοσιακές τοπικές κοινωνίες, έχοντας βεβαίως και λιγότερες μετακινήσεις μια και ήταν δυνατόν τις περισσότερες ανάγκες τους να τις ικανοποιήσουν στα πλαίσια της κοινότητας, δεν κατέστρεψαν τον τόπο έξω από τους οικισμούς τους. Τον ημέρεψαν, τον εξανθρώπισαν για να τον χρησιμοποιήσουν, τον σημάδεψαν και σε κάποιες περιπτώσεις τον καθαγίασαν, πάντοτε ωστόσο στα πλαίσια του σεβασμού και –μη ξέροντας τη λέξη- στα πλαίσια της αειφορίας.

Η δασική εκμετάλλευση υπήρχε και πριν τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο σε πολλές ορεινές κοινότητες, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, διότι το δάσος και η ξυλεία ήταν για κάποιους από τους κατοίκους αυτών των κοινοτήτων η κύρια απασχόληση. Δεν χρειαζόταν ωστόσο πλατείς δρόμους, διότι η μεταφορά των κομμένων δένδρων γινόταν από τα σημεία ξύλευσης στα «πριόνια» -τα οποία δούλευαν με το νερό των ποταμών- με τα ζώα, (άλογα και μουλάρια). Οι δασικοί δρόμοι που κατασκευάστηκαν σε αλπικές ζώνες για να διευκολύνουν την κτηνοτροφία δεν την προστάτεψαν –τουλάχιστον την μετακινούμενη κτηνοτροφία-, δεν μπόρεσαν να αποτρέψουν την συρρίκνωση της ή τη μετάλλαξή της σε μια κτηνοτροφία «σταβλισμένη». Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ορεινή κοινότητα του Περιβολίου Γρεβενών, όπου ενώ στις αρχές του εικοστού αιώνα η κτηνοτροφία ήταν περίπου 150.000 αιγοπρόβατα, στις μέρες μας δεν ξεπερνάει τις 15.000, οι πυρκαγιές ανύπαρκτες ή πολύ μικρής έκτασης παλαιότερα, αυξάνονται και σε συχνότητα και σε ένταση, και ο Εθνικός Δρυμός της Βάλια Κάλντα κινδυνεύει ΚΑΙ από τα λίγα κοπάδια αιγοπροβάτων που υπάρχουν και βόσκουν μέσα στα όριά του.

Παράλληλα με το δίκτυο των μονοπατιών και με σκοπό την υποστήριξή του και την εξυπηρέτηση των κατοίκων των οικισμών, οι οποίοι μετακινούνταν είτε ως έμποροι, είτε ως μαστόροι, (τα περίφημα ισνάφια), είτε ως κτηνοτρόφοι, είτε ως αγωγιάτες, είτε ως ταξιδευτές γενικότερα, κατασκευάστηκαν χάνια, εικονοστάσια, εξωκκλήσια και το σπουδαιότερο, γεφύρια πάντα σε αρμονία και με σεβασμό προς τη φύση, από την οποία ήταν εξαρτημένοι οι άνθρωποι των παραδοσιακών κοινωνιών.

«Τα γεφύρια βρίσκονται σε κομβικά σημεία και συχνά πάνω στη χάραξη αρχαίων και μεταγενέστερων δρόμων και άλλων υπερτοπικών διαδρομών

Είναι άρρηκτα δεμένα με την τοπική ιστορία

Είναι ιδιαίτερα σημαντικά επιτεύγματα και συγχρόνως αντιπροσωπευτικά δείγματα της Ελληνικής Λαϊκής αρχιτεκτονικής, αφού τα περισσότερα απ' αυτά είναι έργα ανώνυμων και ασπούδαστων μαστόρων.

Είχαν ιδιαίτερη αξία στο παρελθόν και πλαισιώναν κάθε οικισμό, ιδιαίτερα τους ορεινούς.»

Όπως όλα τα κτίσματα, έτσι και τα γεφύρια είναι κτισμένα με πέτρα της περιοχής, στο στενότερο σημείο του ποταμού, το οποίο όμως είχε και το πιο στέρεο υπόβαθρο για τη θεμελίωση του. (Δ. 29) Ακόμη και σήμερα περνώντας κανείς πάνω από μία τιμμεντένια γέφυρα μπορεί πολλές φορές να διακρίνει στο βάθος ή δίπλα της, την

ταπεινή αλλά ταυτόχρονα περήφανη πέτρινη γέφυρα να στέκει εκεί, υποδεικνύοντας το σωστό σημείο για την κατασκευή της νέας. Τα γεφύρια χτισθήκαν με χρήματα πλουσίων μελών των τοπικών κοινωνιών, πολλές φορές εμπόρων ή ξενιτεμένων, και πήραν το όνομά τους από τον χορηγό τους και σπανιότερα από το όνομα του Πρωτομάστορα του σιναφιού των μαστόρων που το έκτισε. Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις ολόκληρα χωριά συγκέντρωναν χρήματα για την κατασκευή του γεφυριού. Γύρω από τη θεμελίωση, και γενικότερα γύρω από τα γεφύρια αναπτύχθηκε ένα μεγάλο κομμάτι του λαϊκού μας πολιτισμού, τραγούδια, παραμύθια, μύθοι κλπ.

Χαρακτηριστική απόδειξη της μεγάλης σημασίας που είχαν τα γεφύρια για τις τοπικές κοινωνίες, την επικοινωνία και εντέλει την επιβίωσή τους είναι οι παροιμίες που τα αφορούν. Από το αρχείο του Γιώργη Πλατάρη-Τζίμα σας παραθέτω μερικές:

(Δ. 30)

1. Τον άνθρωπο που κάνει γεφύρια, τον έχει ο Θεός από το χέρι.
2. Όποιος κάνει γεφύρι, πιάνεται από το χέρι του θεού.
3. Όποιος βγάζει έστω και μια πέτρα από γεφύρι, είναι διάβολος.
4. Η εκκλησία σώζει ψυχές. Το γεφύρι σώζει ψυχές, ζωές και περιουσίες.
5. Όποιος δένει τον τόπο με γεφύρι, δένεται με το θεό.
6. Όποιος γκρεμίζει ένα γεφύρι, γκρεμίζει δέκα εκκλησίες.

(Δ. 31) Σε πολλές περιπτώσεις δίπλα στο γεφύρι βρίσκουμε τα απομεινάρια ενός μύλου με το μαντάνι και τη δριστελά απαραίτητα τα δύο τελευταία όχι μόνο για το πλύσιμο, αλλά και για την επεξεργασία των μάλλινων υφαντών της περιοχής.

Τα πριόνια, κατασκευασμένα και αυτά δίπλα στο ποτάμι, μια και λειτουργούσαν με τη δύναμη του νερού, είναι χώροι εργασίας που σε πολλές περιπτώσεις έγιναν τοπωνύμια, συμβάλλοντας και αυτά στον εξανθρωπισμό της φύσης. Όλες οι παραγωγικές διαδικασίες της κοινότητας είχαν σχέση με τη φύση, με τον τόπο. Όχι με μία φύση ανταγωνιστή που πρέπει να την κατακτήσουμε, να την εκμεταλλευτούμε αλλά με την φύση που την είχαν μετατρέψει σε ΤΟΠΟ, τον τόπο τους, τον οποίο οι άνθρωποι των παραδοσιακών κοινωνιών σέβονταν, διότι δεν τον θεωρούσαν κτήμα τους, αλλά χάρη που τους γινόταν, που τους δινόταν. Αυτό τον σεβασμό τον βρίσκουμε στα τοπωνύμια με τα οποία ονομάτιζαν τις βρύσες, τις πηγές, τις κορυφές, τα σταυροδρόμια, κάποιες σημαντικές περιοχές. Το ανώνυμο, με τη έννοια της έλλειψης ταυτότητας, είναι ίσως και ασήμαντο για τους ανθρώπους των παραδοσιακών κοινωνιών. (Δ.32)

Θα αναφέρω μερικές από τις βρύσες στο Λιβάδι Ολύμπου, κάποιες από τις κοντινές στο χωριό, από άρθρο του Νίκου Καραϊσκού:

«- Τη βρύση στο Σάλτσι.

- Την ονομαστή για το θαυμάσιο χωνευτικό νερό βρύση της Γουρνίτσας, κάτω από τον Πολέζο.

- Του «Μαρόιου» (γάτου), δίπλα από τις «Τρεις Βρύσες».

- «Φ'αιντίνα αλ Ζιώζη». Λίγο πιο πέρα από το Σάλτσι, κάτω από δρόμο προς Κατερίνη. Κάποτε είχε χαθεί ο Ζιώσης (γνωστός γραφικός τύπος) και τον βρήκαν να κοιμάται στη βρύση αυτή. Λέγεται και «Φ' ντινίκα».

- Την πηγή (ίσβουλου) στην «Γκουλεβράγκα» που σήμερα είναι βρύση.
- Τις βρύσες της Αγίας Τριάδας.
- Τη βρύση του «Γιαννίκη», λίγο πιο πέρα από τον Άγιο Χαράλαμπο. Στη βρύση αυτή πλένονταν οι Λιβαδιώτες και Λιβαδιώτισσες την ημέρα της Ανάληψης.
- Τη βρύση του «Αγοράστη».
- Την ονομαστή βρύση στην «Πιπίκα» που χάθηκε.
- Τη βρύση του «Αδάμου».
- Τη βρύση του «Νάκα» στους μπαξέδες του Ράπτη.
- Τη βρύση που συναντάμε στο σημείο «Άσπρα Χώματα» στον ανηφορικό δρόμο προς Προφήτη Ηλία.
- Τη βρύση του Προφήτη Ηλία».

Τίποτε δεν αφήνεται να υπάρχει τυχαία στις παραδοσιακές τοπικές κοινότητες. Όλα είναι προσδιορισμένα, και ονοματισμένα. Ολόκληρη η κοινωνία υπακούει στα έθιμα και στις τελετουργίες που η ίδια δημιούργησε, στην διάρκεια του χρόνου, εμπλουτίζοντας τη συλλογική μνήμη. Μπορούμε να φέρουμε πάρα πολλά παραδείγματα της σχέσης των τοπικών κοινωνιών με τη φύση, που επαναλαμβάνω δεν είναι κάτι απρόσωπο, είναι ο τόπος τους. Σε σημαντικές στιγμές του βίου ο τόπος είναι κυρίαρχος. Η βρύση από την οποία η νύφη θα πάει να πάρει τη Δευτέρα μετά το γάμο, εν πομπή το νερό, το χοροστάσι όπου θα γίνει ο γενικός χορός της κοινότητας, διάφορες τοποθεσίες, όπου όλη η κοινότητα σε συγκεκριμένες ημερομηνίες περνάει όλη την ημέρα γλεντώντας. Στα Ζαγοροχώρια αυτό το έθιμο λέγεται «ζιαφέτι». Στο Περιβόλι Γρεβενών το έθιμο είναι συνδεδεμένο με θρησκευτικές γιορτές και εκκλησίες. 20 Ιουλίου ολόκληρη η κοινότητα περνά τη μέρα της γλεντώντας στον Αϊ-λιά, κοντά στην ομώνυμη βρύση, στις 29 Ιουλίου στην Γκριντίνια άλι Έρι τοποθεσία με βρύση, χωρίς εκκλησία, την 1η Αυγούστου στην Πάντια αλι τρουμπιά τοποθεσία με βρύση χωρίς εκκλησία επίσης, στις 6 Αυγούστου στην κορυφή του βουνού κόντουρου, με το εξωκκλήσι του Αγίου Σωτήρα και στις 16 Αυγούστου στην τοποθεσία Άγιος Νικόλας, με την ομώνυμη εκκλησία που παλαιότερα ήταν εκκλησία μοναστηριού.

Η επίδραση του τόπου στην παράδοση και στον λαϊκό μας πολιτισμό είναι ορατή και στην μουσική των τοπικών κοινωνιών, στη δημοτική μας μουσική παράδοση. Εύκολα, χωρίς να είμαστε ειδικοί, χωρίς να είμαστε μουσικολόγοι, μπορούμε να αναγνωρίσουμε τους δυνατούς και συγχρόνως βαρείς ορεινούς όγκους, στους Ηπειρώτικους Δωρικούς ρυθμούς ή στα κλέφτικα τραγούδια του Ολύμπου. Όπως αντίστοιχα η ελαφράδα, το παιγνίδισμα, το γαλάζιο και ο ανοιχτός ορίζοντας του θαλασσινού τοπίου, εύκολα αναγνωρίζεται στη νησιώτικη μουσική παράδοση.

Και θα τελειώσω με τις σκέψεις της Άλκης Κυριακίδου Νέστορος, σε μια συνέντευξη της το 1988, που ήθελε να ξαναπιάσουμε το νήμα που μας φέρνει πίσω στην παράδοση, (σας διαβάζω αυτολεξεί) «Για μένα, έτσι, να πω κάτι πολύ γενικό, λίγο πειραματικά, εκείνο που έχει σημασία είναι απέναντι στη σκληρότητα της ζωής-είτε αυτό έχει σχέση με την υγεία, είτε έχει σχέση με τους δυσκολίες τις οικονομικές, είτε οτιδήποτε- απέναντι, τέλος πάντων στην ωμή ζωή πρέπει να έχεις μια πανοπλία, μια πανοπλία, αν θέλεις, με πολλά... πώς να το πω αυτό, μια πανοπλία με πολλά φύλλα. Ούτως ώστε να μπορείς ορισμένα από τα φύλλα αυτά της πανοπλίας σου κάθε φορά να τα επικαλείσαι, να τα βάζεις ανάμεσα σε σένα και στην ωμή ζωή για να μπορέσεις να ζήσεις (τι να πω ευτυχής;)για να μπορέσεις να διασωθείς. Λοιπόν, τόσο η μόρφωση όσο και η παράδοση αποτελούν τέτοιου είδους απορροφητικά παπλώματα για τις κατραπακίες που σου δίνει η ζωή. Αυτό είναι. Λοιπόν, σίγουρα πρέπει να το ξέρουν όσοι βρίσκονται αντιμέτωποι με την ωμή ζωή, χωρίς να έχουν ένα πάπλωμα να φέρουν μπροστά τους, για να μπορέσουνε πίσω από εκεί να οχυρωθούνε.» (Δ. 33)

ΚΠΕ Κισσάβου – Ελασσόνας
Φύση και Παράδοση του Ολύμπου
2 – 4 Μαρτίου 2012

Εμείς εδώ, σε αυτό το σεμινάριο, ευτυχώς προσπαθούμε να ξαναβρεθούμε με την παράδοση, να ξαναβρεθούμε με τη φύση, να διδαχθούμε από αυτή τη σχέση, μήπως και διασωθούμε.

Σας ευχαριστώ για την προσεκτική ακρόαση.